

Public economics – Közösségi gazdaságtan

Botos Katalin¹

A klasszikusok az egyén jólétét várták az önérdet követő gazdálkodástól, méghozzá minden polgárét, s a kormányzati szerep csak a hagyományos rend, védelem, igazgatás területekre korlátozódott. E nézet tarthatatlanságának világossá válása után megszületett előbb a szociális, majd – a nagy válság után – a gazdasági szférába is beavatkozó állam. A nemzetgazdasági határok fellazulásával rendkívüli mértékben megnehezedett az érdekharmozáció. A XX. században kialakultak a formák, melyekben az állam biztosította ehhez a kereteket. Az állam alapvető szerepet vállalt abban, hogy a társadalmi béke érdekében a széthúzódot jövedelmi skálát összenyomja, hogy a keletkezett jövedelmek úgy kerüljenek el- és újraelosztásra, hogy a megtermelt termékeknek legyen fogyasztójuk. Napjainkban azonban világméretben ismétlődik a jövedelemelosztás aránytalanná válása.

A globalizáció érdekharmozációs mechanizmusa még a távol kódében van. Mindez nem csökkentette, hanem növelte a gazdaságpolitika felelősségét, fontosságát. Talán indokolt ezek alapján, hogy a közösségi gazdaságtan kiemelt figyelmet kapjon az elkövetkezendő időszak közgazdasági elemzéseiben.

Kulcsszavak: piacgazdaság, jóléti állam, érdekharmozáció, közösségi gazdaságtan

1. Bevezetés

Nagyon ésszerű a közgazdaságtudományt két fő területre osztani: mikro- és makroökonómia. Az üzemgazdasági mérlegelések, az egyén döntései az elsőbe sorolhatók, míg a nemzetgazdasági mérlegelések tágabb körre vonatkoznak. Az utóbbi korántsem azt jelenti, hogy itt csupán a közjó érdekében végzett tevékenységeket vesszük számba. A makroökonómiában azt elemezzük, hogy összességében mit eredményez a nemzetgazdasági keretekben szervezett, az egyéni érdeket követő gazdasági tevékenység. Igaz, már számításba vesszük az újraelosztást, a kormányzat gazdasági szerepvállalását is. Megjelent a munkát kínáló és fogyasztó lakosság mellett, valamint a termelő-szolgáltató, felhalmozó vállalati szektor mellett a kormányzati szektor, a maga bevételi és kiadási, befektetési politikájával. A lényeg, hogy a vállalati-egyéni szintnél nagyobb egységet tekintettük vizsgálatunk tárgyának. A klasszikusok az egyén jólétét várták az önérdet követő gazdálkodástól, méghozzá minden polgárét, s a kormányzati szerep csak a hagyományos rend, védelem, igazgatás területekre korlátozódott. E nézet tarthatatlanságának világossá válása után meg-

¹ Botos Katalin, az MTA doktora, egyetemi tanár, SZTE Gazdaságtudományi Kar Pénzügytani Tanszék (Szeged)

született előbb a szociális, majd – a nagy válság után – a gazdasági szférába is beavatkozó állam.

2. A jóléti állam és a privatizáció

Az elmúlt évtizedek fő kérdésévé éppen az vált, hogy túl messzire ment e beavatkozással az állam. Nem is a szocialista rendszer gazdaságára gondolunk, mert ott ideológiai alapon történt, ami történt. A polgári társadalmak, de az újkori demokráciák is beleszaladtak a túlvállalás zsákutcájába.

Valójában éppen azért történt mindez, mert demokrácia az uralkodó társadalmiszervezési forma. Keynes azon idealista feltételezésével szemben, hogy a kormányzatok a közjó és nem saját érdekeik céljából fejtik ki tevékenységüket, sajnos a valóságban a szavazatszerzés érdekében osztogató gazdaságpolitika vált általánossá.

Számunkra, magyar közgazdák számára azonban kétségtelenül kettős terhet jelentett, hogy a túllálmósított szocialista társadalom leépítése a jóléti – és ott is túl sok állammal súlyosbított – gazdaságok életkörülményeivel kellett versenyezzen a transzformáció során. Igen nehéz – gyakorlatilag lehetetlen – volt megmagyarázni a polgároknak, hogy a nyugati társadalmakban tapasztalt életkörülmények még maguknak a bennük élőknek sem tarthatóak úgy, abban a formában, ahogy a 70-80-as években a magyar turisták látták, nemhogy azt a szintet a rendszerváltáskor mi átvehetnénk, vagy akár csak megközelítenénk. A „túl sok állam” lebontása – melyet részben az egyensúlyteremtés kényszere váltott ki, részben a világbanki tanácsadók szorgalmaztak – az elért életszínvonal radikális csökkentését jelentette, lásd az ingyen fogtömések elmaradását, vagy a szociális transzferek csökkentését. Mindez párosulva a piaci átmenet nehézségeivel, munkanélküliséggel, kényszerű nyugdíjba menettel, a lakhatási költségek drágulásával, az általános pénzértékromlással, a magyar polgárok helyzetét ugyancsak megnehezítette. Érthető ezért, hogy a széles közvélemény nem arról van meggyőződve, hogy az államnak vissza kell szorulnia, hanem ellenkezőleg, a szociális szférában legalább is aktívnak kell maradnia.

De a nagy rendszerek működésének hiányosságai, az oktatás-és egészségügy helyzete, a közbiztonság és a globalista gerilláktól való félelem is több államért, több közpénzért és szabályozásért kiált. Míg a polgár jobb szolgáltatásokra vágyik, a politika részéről gyakran be kell érnie olyan változásokkal, amelyek a szolgáltatások szintjét ugyan egyelőre még semmivel nem javítják, viszont az állam kihúzza magát a perspektivikus működtetés felelőssége alól. Még örülnie is kell a polgárnak, hiszen a propaganda úgy adja el a történeteket a közvéleménynek, mint nagy eredményt. „Sikerült” eladnunk néhány biztos piaccal bíró infrastrukturális üzemet, s ne csodálkozzatok a díjemelkedésen, hiszen most már a piac diktálja az árakat. Mindezzel nem azt állítom, hogy nem kell széles körben magánosítani, adott esetben a szolgáltatások árát is emelni, s hogy nem siker az, hogy a magánszféra magára tudja vállalni nagy infrastrukturális projektek finanszírozását is. Ugyan miért ne tenné, ha

tudja és akarja. Az állam e területekre alapvetően azért nyomult be anno, mert a magánszférának erre nem volt szándéka. Részben azért, mert nem volt elég gyors a tőke térülése, részben, mert túl nagy tőkelekötést kívánt meg, az alternatív befektetési lehetőségekhez képest. Mára azonban némileg módosult a helyzet. Csak azt ne várja senki, hogy ez az „államtalanítás” széles tömegek lelkesedésével találkozók, akik ettől nem több és jobb szolgáltatást kapnak, hanem drágábbat és kevesebbet.

Nem akarok most még a magyar sajátosságokban elmerülni – bár éppen ez a célja a jelen gondolkodásnak, ti. hogy itt és most, nálunk mi lesz a teendő –, mert fontos látnunk a fejlett világ tendenciáit. Ahhoz igazodunk ugyanis, tetszik, nem tetszik. S ott is érlelődik a jóléti állam „átépülésének” kényszere. Ott miért? Több oka is van.

A globalizmus, a termelési tényezők – ezen belül is elsősorban a tőke – szabad áramlása sajátos versenyt szült. Az óriásvállalatok, multinacionálisok ma is nemzetgazdasági keretek között tevékenykednek, csak éppen többes számban, több nemzetgazdaság keretén belül. Ez a keret maga az állam, az állami szabályozás, amely országonként eltér, eltérhet. A multi vállalat ezek között optimalizál, olyan nemzetközi allokációs stratégiát valósít meg („redeployment”), amely számára a legkedvezőbb, ezen belül a legkevesebb közteher vállalásával jár (Szentés 1998, 1686. o.). A multi cég vállalaton belülivé teszi az országok, nemzetgazdaságok közötti kapcsolatokat. Ezzel kialakulnak a versenyző államok (Surányi 1998, 1672. o.), amelyek számos nyomás alatt, így a foglalkoztatás, a növekedés, a devizaszerzés kényszerének hatására egymás alá licitálnak az elvonások terén, hogy megtartsák a náluk megtelepedő külföldi tőkét. Ez nemcsak azon országokat jellemzi, amelyek a külföldi tőke vonzására utaltak, de a hagyományos vezető ipari országokat is, ahol a multinacionális terepen tevékenykedő nagyvállalatok némelyike kevesebb adót fizetett a 90-es években, mint egy évtizeddel előbb (Veress 1998, 1708. o.). S mivel a központilag elosztható források így csökkennek, a jóléti kiadásokat is mérsékelni kell, hogy ne növekedjék az államháztartás hiánya a megszabott mértékeken túl. Az „államok megadják magukat a piacnak” (Simai 1998, 1651. o.). A globalizáció ezért a legtöbb országban, különösen a külső forrásokra jobban ráutaltakban, karakteresebbé teszi az állam szerepének visszaszorítását. Azért, mert ott létkérdés a tőke odavonzása. Az állam szerepének csökkenését a fejlődő és poszt-szocialista államokban ezért még határozottabban tapasztalhatjuk, mint a fejlett, ún. jóléti gazdaságokban.

Térjünk vissza azonban még néhány gondolat erejéig a jövedelmező befektetési lehetőségek relatív szűköségére! Hogy valamit érdemes legyen fejleszteni, vagy valahová érdemes legyen beruházni, mindenekelőtt azt kell tisztázni, van-e fizetőképes kereslet a termék, vagy szolgáltatás iránt. Fizetőképes kereslettel bíró befektetési terület kell tehát, s erre alkalmas terep a megújításra, fejlesztésre szolgáló infrastruktúra jelentős része. Hiszen azt követően, hogy a megfelelő infrastruktúra alapján a vállalkozások létrejöttek, s közösségileg finanszírozott fogyasztásként beépültek az átlagosan elvárható jólét szintjébe, már nem tud a közösség lemondani

szolgáltatásaikról. Beépülnek a létminimumba, ha tetszik, az emberi jogokba. Lakni kell, fűteni kell, ivóvíz kell. Jól látható ez a hazai példákon. Ha kell, többet fizet a fűtésért – legfeljebb igyekeznek takarékoskodni, ha technikailag módja van erre, s ha teheti, nem távfűtéses lakásban lakik, fizeti az autópálya-díjat, hogy felújítható, bővíthető legyen a közlekedési úthálózat, mert a közlekedés az üzlet szerves része, s kifizeti a legújabb trükkösen megállapított szakaszjegyek magasabb árát is a helyi közlekedésben, mert valahogy csak el kell jutnia a lakóhelyétől a munkahelyére, vagy bárhová... Ha lehetséges, a vállalkozásoknál továbbhárításra kerül a költség az árakban, s így a széles társadalom viseli a terheket, míg más esetben a lakhatás költségei kiszorítják a ruházkodásra szánt összeget a családi költségvetésből, s ekkor a fizetőképes keresletet a konkrét beruházó egy másik ágazat „számlájára” teremtette meg magának, de a befektetés térülése biztosított. S miért bíznák ezt az infrastruktúrális beruházás-finanszírozást az államra, amely – teljes bizonyossággal – rég elköltötte az amortizációs hányadot, ha egyáltalán felszámították az árakban, s most pótláshoz is, bővítéshez is csak kölcsönök felvételével tudna forrást szerezni? Eladósodással, amit úgy is magánmegtakarítók finanszíroznának? Miért ne tennék ezt közvetlenül a saját tulajdonuk finanszírozására, hiszen így tartós és nem egyszeri jövedelmező befektetésre tennének szert? Mert amilyen jó a kölcsönfinanszírozásban, hogy a kölcsönadó mindig annak adhatja kölcsön a pénzét, aki a legígéretesebb perspektívával rendelkezik, olyan célszerű a jó területeket tulajdonszerzéssel „lestoppolni”, ha nem végtelen és dinamikusan fejlődő a jobbnál jobb befektetési lehetőségek köre. A fejlett országokat jellemző középosztályosodás a megtakarítások növekvő állományát is jelenti, s ez intézményi befektetőkön keresztül vagy közvetlenül, de jövedelmező befektetések után kutat. Miért is hagynánk az államra az infrastruktúrális szolgáltatások megfinanszírozását, mikor neki nincs erre pénze, a magánmegtakarítóknak pedig van?

Ha netán arra gondolunk, hogy a hozzáférés szabad jogának biztosítása miatt, vagy egyéb, erkölcsi-politikai cél érdekében cselekednénk így, nos az (talán) érvényesíthető az állam továbbra is kézben tartott szabályozási lehetőségei révén is.

Lényegében ez az ideológiája a közjavak privatizálásának.

Mondanak persze mást is, azt, hogy az állam nem jó tulajdonos, nincs elegendő egzisztenciális érdekeltség a vagyon hatékony működtetésére, így a privatizálással nő a társadalmi hatékonyság, s ez valahol a fogyasztónak is érdeke, például azért, hogy nem kell az állami eladósodás terheit viselnie stb. A döntő mozzanatnak magam részéről a fenti két tényezőt tartom:

- van befektetést kereső tőke bőven, hiszen a vállalkozók profitján felül a fejlett országok többségében (s itt tekintsünk el az abszolút túlelosztásban leledző USA-tól), nem csak a vállalkozóknak vannak szabad, befektetésre váró jövedelmeik, de az alkalmazotti középosztály jövedelme is lehetővé tesz számottevő megtakarításokat,

- másrészt viszont nem végtelen a fizetőképes piacok nagysága, tehát ez a terület is kell – elengedhetetlenül szükséges – a magántőke számára.

Igaz, csak akkor, ha kellően jövedelmezővé tehető. (Ez azonban mindenképpen megoldandó feladat, ha privatizálunk, ha nem.)

Az első kérdés, hogy képes-e a szolgáltatás igénybe vevője megfizetni a szolgáltatás profitot is tartalmazó árát. Azon múlik a válasz, hogy milyen egyenletes a jövedelemeloszlás a társadalomban. Ha vastag középosztállyal rendelkezik, amely eddig is képes volt félretenni jövedelméből, akkor ez a jövedelem megcsapolható a korábban olcsó vagy ingyenes közjavak piacosításával. A korábbi feltételezés éppen ezen alapult, tehát, hogy van ilyen középréteg. Az az idő elmúlt, amikor az állami beruházásoknál el lehetett tekinteni a szolgáltatások árába bekalkulált amortizációs költségektől és tisztos profitrátáktól. A tartósan nyomott árak alkalmazása most ugyan tetszetős a (szavazó)polgárok számára, de a jövő generációt lökésszerű hullámokban éri a meg- és felújítás, infrastruktúra-bővítés költsége. S ha az állam nyakán hagyjuk e feladatok teljesítését, akkor az nem tehet egyebet, mint a jövő generációra terheli ennek költségét, s az effektív finanszírozást így is, úgy is a magántőke bevonásával fogja végezni. Azzal a különbséggel, hogy a magántőke ha államnak ad kölcsön, azt kockázatmentesen teszi, s így a vállalkozás jövedelmezőségének felmérése egyáltalán nem érdekli. Ez marad továbbra is a bürokrácia feladata, mely (feltételezhetően) törekszik a feladat jó ellátására, de helyzeténél és nagy valószínűség szerint képzettségénél fogva nem rendelkezik vállalkozói tulajdonságokkal. Nem vitatható, hogy lehetnek állami szolgálatban is kitűnő szakemberek, bár a jövedelem eltérések nem ezt látszanak alátámasztani. Ezt azonban magyarázhatjuk azzal is, hogy a közszolgálat valamelyest nagyobb biztonsága a kockázatkerülő személyiségeknél kompenzálja az alacsonyabb fizetéseket. De ha maga az apparátus képes is a hatékony döntés-előkészítésre, a döntés maga mégis a politikával erősen átszőtt felső köztisztviselői, netán egyenesen a politikai testületek kezében van. Ennek érdekeltégi horizontja mindig más, mint egy magántulajdonosé, akinek a számára vagyona jelenti jövője biztonságát. Kockázatos ezért a politikai testületek kezében hagyni a hosszan térülő beruházások amortizációját, mert nagy valószínűséggel felélik azt.

Van némi különbség a közszolálat köztisztviselői és kimondottan politikai állásai között, de csak ott, ahol a „gyenge állam” koncepciójára felépülő hatalmi struktúra megtűri a különböző pártok irányítása alatt a szakapparátust. (Bocsánat a dehonosztáló igehasználattért, de a magyar tapasztalatok alapján azt kell mondanom, hogy az elmúlt tíz évben a cserékre azért került sor – jogi biztosítékok esetén is – a köztisztviselői körben, mert az éppen hatalomra jutó párt nem bízott a köztisztviselők lojalitásában, és minden állást politikai állásnak tekintett. E téren tapasztalható némi hasonlóság az amerikai gyakorlattal. Ott aztán tényleg „a győztes mindent visz”).

Azt, hogy minden köztisztviselői állás politikai állás, már realizálta az amerikai politológiai elmélet. Az ún. New Public Administration, az új közigazgatás fo-

galma 1970-re, az amerikai Society for Public Administration konferenciájára vezethető vissza, ahol világosan leszögezésre került: az adminisztráció nem pusztán végrehajtó, hanem maga is „politika-csináló” (Gulyás–Váradi 1998, 2044. o.)

Ez az előbbieken taglalt kérdés, tehát a privatizáció szempontjából igen fontos, hiszen az állam gazdasági döntéseinek átpolitizáltsága ebből egyenesen következik.

Gondolatmenetünket a következőkkel zárhatjuk le:

- Az állam által felvállalt feladatok privatizálása ésszerű, ha kellő szabályozási eszközök állnak a közszolgálat szakemberei rendelkezésére, hogy a politikailag kívánatos, a demokratikus társadalmi berendezkedés által megkövetelt esélyegyenlőség és hozzáférhetőség a közjavakhoz mindenki számára biztosítható legyen. A privatizálás vonatkozhat a tulajdonviszonyokra, de nem jelentheti a közjószág kisajátítását.
- A széleskörű privatizálás csak akkor lehetséges, ha elvileg a lakosság nagyobb hányada képes a piaci jövedelemtartalmú árak megfizetésére.

Ha ez utóbbi feltételt nem tartjuk be, nem csökkentjük az állam gazdasági szerepét, csak átstrukturáljuk. A tulajdonosi mivolttal összefüggő kiadások helyébe a szociálpolitikai kiadások lépnek. A polgárok ui. nem tudják megfizetni a közszolgáltatások költségeit, s az államnak kell beszállnia támogatásokkal. Ebben az esetben a magánvállalkozásnak szinte garantált piacot biztosítottunk, és a profitját eredményező fogyasztást állami eszközökből finanszírozzuk, a szociális transzferek révén.

Itt nem elvi, hanem nagyon is empirikus, gyakorlati kérdéstről van szó: Hogyan néz ki annak a gazdaságnak a jövedelemszerkezete, amelyben a közszolgáltatásokat privatizálni akarják?

Most visszatérhetünk konkrét vizsgálódásunk területére: a magyar gazdaságra.

Tartok tőle, hogy a jövedelemszerkezet, mint a privatizáció előfeltétele korántsem került a konkrét magyar gyakorlatban felmérésre. Az viszont közismert, hogy a rendszerváltás „eredménye” széles néprétegek elszegényedése, az alsó középrétegek lesüllyedése lett. (Az már csak politikai csemege, ha azok kérik számon elszegényedést, akik okozták.) A rendszerváltás kormányát sújtó infláció forrása minden kétséget kizáróan a hatalmas transzformációs veszteség volt, amit megfejtelt – és a privatizációs kényszert meg is alapozta – a külföldi eladósodás. Ez nyilvánvalóan a szocializmus öröksége. A gyógymódként alkalmazott Bokros csomag a szociál-liberális koalíció irányítása alatt ugyancsak tekintélyes inflációs hullám elindítója lett, s az ekkor megindított masszív privatizáció fő célpontjai éppen az említett infrastruktúrális szolgáltató területek voltak. Az infláció hatására latin-amerikanizálódó társadalomszerkezetet ezért igen negatívan érinti a fogyasztási kosár legrugalmatlanabb tételeinél bekövetkező áremelkedés, még ha az nem is túlzott mértékű. Tehát, ha felmérve nem volt is, jól becsülhető volt a jövedelmi helyzet várható alakulása kis hazánkban. S minden különösebb kockázat nélkül megállapítható lett volna,

hogy társadalmunk jövedelemszerkezete olymértékben különbözik a fejlett nyugati országokétól, hogy itt a privatizáció nem kínál igazi megoldást az államháztartás túlvállalásaira. Pontosabban: megvalósítható volt de csakis külföldi tőkebevonással, és a középosztály további elszegényedéséhez vezető folyamatot eredményez(ett).

3. Globalizáció és érdekharmozáció

A nemzetgazdasági határok fellazulásával rendkívüli mértékben megnehezedett az érdekharmozáció. A XX. században kialakultak a formák, melyekben az állam biztosította ehhez a kereteket.

Közismert tény, hogy a nagy válság után

- megerősödött az állam szabályozó szerepe (sztrájkjog, minimálbér, a hitelintézetek és hitelszövetkezetek felügyelete és szabályozása stb.),
- közvetlen termelő infrastrukturális beruházásokat eszközölt az állam a verseny fokozása és az árszint alacsonyan tartása érdekében (pl. vízierőmű az USA-ban)
- fokozódott az állami újraelosztás, az állam aktív szociálpolitikába kezdett,
- s megerősödtek a legtöbb fejlett országban a társadalombiztosítás intézményei.

Az állam alapvető szerepet vállalt abban, hogy a társadalmi béke érdekében a széthúzódnak jövedelmi skálát összenyomja, hogy a keletkezett jövedelmek úgy kerüljenek el- és újraelosztásra, hogy a megtermelt termékeknek legyen fogyasztójuk. Ha a magánérdek vezette társadalomban abszolút minimumra nyomják a béreket, nem lesz, aki megvegye a termékeket – ez volt a túltermelési válság oka. A tőketulajdonos magas profitját nem fordíthatja teljes egészében felhalmozásra, mert nincs végső felhasználó, aki beruházásainak termékeit megvásárolja. (Jánossy Ferenc (1982) ezt úgy fogalmazta meg, hogy a többletérték egy részét el kell fogyasztani, ahhoz, hogy egyáltalán legyen...)

Mindezt alapvetően megrendítette a globalizáció, a liberalizált termelési tényező-áramlás. Visszatérőben van a „taroló társadalom”, „The winner takes all society”, ahol mindent visz a győztes, az erősebb fél. Nincs osztozkodás az eredményeken! Az állam által segített, a jog eszközével lehetővé tett érdekérvényesítő törekvések, amelyek a munka világának is adtak esélyt a mindenható tőkével szemben, lényegesen gyengültek. Természetesen most is vannak sztrájkfenyegetések, különösen monopolhelyzetű állami cégeknél (LRI, vasút), illetve a közszolgáltatásban (egészségügy), vagy polgári engedetlenségi mozgalmak, demonstrációk a politikailag érzékeny szférákban (mint például az agrárszektor), de ritkán hallunk bérharcról a multi cégek körében. (Hacsak nem a végső elkeseredésből, gyárbezárás, tömeges elbocsátások esetén, lásd a győri Danon történetét. De itt is inkább a közvetítésre vállalkozó kormány volt nyomás alatt, mint a külföldi tulajdonos.) Ennek egyszerű

és közismert magyarázata, hogy a multinacionális cég odébbáll, ha ilyet tapasztal. Nem éri meg neki engedni a nyomásnak, olcsóbb a „redeployment”, a könnyen összeszerelhető egységek szétszerelése és más telephelyre vitele. Természetesen ez így túl sarkos, de láttunk rá példát, nem is egyet.

Napjainkban világméretekben ismétlődik a jövedelemelosztás aránytalanná válása. Ez a megállapítás nem új, hiszen könyvtárnyi az irodalma az ún. Észak-Dél szembenállásának, ami egy ideig „színesítette” az alapvetőnek tekintett Kelet-Nyugati konfrontációt, majd – a keleti blokk összeomlása után – átvette annak a helyét. Számos globalizmus-elemző megállapította (Simai 1998, 1656. o.), hogy a világméretű problémák közül a legsúlyosabb a szegénység a harmadik és negyedik világban, s ezen országok a globalizálódást a nyugati világ hatalom-kiterjesztése eszközének tekintik. Mindez veszélyezteti a világ egészének békés fejlődését. Nem kell hozzá nagy találékonyság, hogy a szeptember 11-i – természetesen elfogadhatatlan és borzalmas – eseményeket is alapvetően e probléma számlájára írjuk. (Attól most eltekintünk, hogy a civilizációk harca ennél sokkal bonyolultabb kérdés. Egy Big Mac-ért még nem gyilkolnak. De ha ez a hálózat elveszi a kis utcai birkasült-árus kenyerét, egzisztenciáját, akkor bizonyosan hatalmas ellenérzést vált ki.) Az a döbbenetes, hogy a világ tudós elméi milyen idejekorán látják a problémákat, s a gyakorlatban mégis mindig csak akkor történik konkrét lépés, ha rázuhan a valóság tragédiája a társadalmakra. Tréfálkozunk Murphy törvényével, hogy „Ami elromolhat, az el is romlik”. Tudjuk, hogy a feltalált és kikísérletezett biológiai fegyver kiszabadulhat illetéktelen kezekbe (s ugyan ki az, aki ILLETÉKESNEK meri nevezni magát?!). Átéltünk már félelmetes és értelmetlen terrorakciókat a Vörös Brigádok szervezésében. S mégis, szinte meglepődünk, hogy a lehetőségek valósággá válnak.

Bizonyos, hogy az ideológiai konfliktusok intenzitása csökkenne, ha a jövedelmi aránytalanságok mérséklődnének. Csakhogy a globális világban az érdekharmónizációnak nincs intézményi szervezete, nincs eszközzel és legitimációval rendelkező fórum a problémák kezelésére. Hiszen látni kell, hogy a nagy depresszió utáni fellendülés is igazán csak a II. világháborút követően realizálódott, amikor Bretton-Woods, a Marshall-terv s az európai országokban kiépülő szociális piacgazdaság intézményei harmonikus együttest biztosítottak, úgy negyed századon át. Az arany-deviza standard felbomlása után kialakult rendszert non-system-nek, rendszernélküliségnek nevezték. Ezt az intézményi vákuumot az 1980-as évek közepén válságnak tekintette nemcsak a jelen írás szerzője, de Jean Bouvier francia gazdaságtörténész is, a Nagy Válság idejével összehasonlítva a Bretton Woods-i rendszer szétesését (Bouvier 1986, 125. o.)

Nem arról van szó, hogy a gazdasági visszaesés mértéke olyan nagy lenne, hogy dezorganizálná a világgazdaságot, hanem ennek a fejünk fölött lebegő veszélyéről. A magyar gazdaság ezt megtapasztalta saját bőrén, hiszen az államcsőd közélébe került 1981-ben. Ha ez bekövetkezett volna, ha nem lépünk be az IMF-be, s az nem dob mentőövet számunkra, a visszaesés garantáltan elérte volna a Nagy Válságban tapasztalt mértéket.

Eladósodottságunk és IMF tagságunk kapcsán némileg megnőtt a nyugati gazdasági kapcsolatainkban is az állam szerepe, mivel a nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatásának megnyeréséhez a teljes gazdaság átvilágítására volt szükség. Arról természetesen nem beszélhetünk, hogy szuverenitását érvényesíteni tudta volna – legfeljebb annyiban, hogy kozmetikázott adatokat szolgáltatott a nemzetközi intézményeknek egy jó ideig, éppen a rendszerváltás küszöbéig –, de legalább érdekérvényesítést megkísérelhetett. A valóságban már ekkor is, amikor közpénzekre volt szükség a helyzet rendezéséhez, a magyar kormányzat – ha tetszik, az állam–, szerepe arra korlátozódott, hogy kövesse a nemzetközi szervezetek ajánlásait. A póráz rövid volt, hiszen, ha nincs egyetértés a követendő gazdaságpolitikában, nincs pénz, s ha nincs IMF stand-by hitel, akkor nem nyílnak meg a magánhitelezők pénztárcái sem.

Hasonló gyakorlatot követtek a nemzetközi pénzintézmények a többi eladósodott ország esetében. Restrikciós politikájuk áldatlan következményeire többen, köztük volt magasrangú IMF és Világbank-szakértők is rámutattak. S mivel ezek az intézkedések kevésnek bizonyultak a problémák gyökeres megoldásához, egymást követték azóta is a világgazdaságban a súlyos pénzügyi válságok – Távol-Kelet, Oroszország, Argentína, Mexikó. Különösen nagy problémát jelent napjainkban is a latin-amerikai helyzet.

Ami a magyar gazdaságot illeti, a gazdasági visszaesés „késik, de nem múlik” alapon a szocialista rendszer összeomlásakor csak utolért bennünket. A rendszerváltás jókora visszaesést eredményezett a termelési értékben, és azt hiszem, teljesen jogos a gazdaságtörténetben használatossá vált kifejezés, a „transzformációs válság”. Ez az átállási válság ugyan csak a világ alig egy hatodára terjedt ki, de helyi jelentőségű recesszióknak aligha nevezhető. Hogy nem váltott ki világméretű hatásokat, az a régió viszonylagos zártságának volt tulajdonítható – ami különben bennünket, magyarokat nem jellemezett. Talán furcsa állítás, de Kelet-Európa szétzilálódása nem válság ok, ellenkezőleg: hatalmas segítség volt a 80-as években vitathatatlanul válságjelekkel küzdő Nyugatnak. A megnyíló piacok, a privatizáció óriási lehetőségei kitűnő alkalmat szolgáltatottak számos nemzetközi nagyvállalatnak, de az európai középvezető vállalatoknak is a piacszerzésre, a vagyoni bővítésére. Igaz, a hidegháborús szembenállás megszűnte bizonyos válságot keletkeztetett, hiszen a hadiipari lobbynak új ellenségképet kellett keresnie. S mint láttuk, rövidesen talált is.

Természetesen lehet erre azt mondani, hogy a világgazdaságban mindig csak kihívások és válaszok vannak, s mindaddig, amíg a kihívásoknak meg tudunk felelni, nem beszélhetünk válságról. Ezzel az erővel azt is mondhatnánk, semmi baj, helyi konfliktusok ugyan vannak, mint eddig is oly sok afrikai, latin amerikai vagy közel keleti országban, s lönek ugyan, s bombáznak, de nincs világháború. Tehát nincs politikai értelemben világválság. Szeptember 11-e azonban világossá tette, hogy nem szűkíthetők le a konfliktusok területileg, a válságtünetek is globalizálódtak. Nincsenek sebezhetetlen területek. Még nem tudjuk, ennek milyen kihatása lesz az üzleti életre, hiszen a háborúk sokszor hoznak magukkal gazdasági fellendülést.

Annyi bizonyos, hogy a biztonság sokba kerül, s ez megcsapolja a növekedési forrásokat, rontja az adott gazdaságok nemzetközi versenyképességét. Az egyértelmű, hogy a terrorizmus és az ellene vívott küzdelem visszahat az eddig elért liberalizációra, több szempontból is. Mind a tőkeáramlásnál, nagyobb kontroll alá kerülnek a terrorizmus-gyanús személyek,

Azt azonban bátran állíthatjuk, hogy az érdekharmonizáció válságban van. Míg az alapvetően nemzeti keretek között szervezett termelés esetén a munkavállaló és a munkáltató közé harmadik oldalként épült be az állam, most az az állam, illetve kormányzat kell(ene) ellássa a munkavállalói érdekképviselőket a nemzetközi tárgyalásokon – lásd EU csatlakozás, vagy a kedvezmény-törvénnyel kapcsolatos nemzetközi megállapodások –, amelynek feladata a növekedési keretfeltételek biztosítása a vállalkozások számára, netán a tőke idevonása. Látszik is, immáron nemcsak hazai köreinket, de az EU-t, az euro zónát tekintve, hogy e tudathasadásnak az ÁLLAM csakis úgy tud megfelelni, ha elkülönült szervezetet hoz létre a gazdaságvezetés előtt álló mágikus négyes (növekedés, foglalkoztatottság, egyensúly, infláció) egyes elemeire. A jegybankok számára kikövetelt függetlenség, s ennek érvényesítése a még jelölt országokban, mint nálunk is, gyakorlatilag ezt jelenti. A jegybankok feladata az euro zónában a pénzérték-stabilitás védelme, ami olykor növekedési, vagy egyensúlyi áldozatokkal, munkanélküliséggel járhat. Más szóval egy állam-két intézmény, azzal a különbséggel, hogy az egyik – a kormány – a polgárok által választott. Akik adott esetben munkanélküliekké is lehetnek, esetleg a stabilizáló megszorítások miatt. Köztük is lehetnek megtakarítással bírók – éppen abból élnek meg, például –, így nem közömbös számukra a pénzérték sem. Vannak azonban – s a latin-amerikanizálódott társadalomszerkezetben egyre szélesebb – rétegek, amelyek csak transzferekből, munkanélküli segélyből élnek. Normális esetben ezek értéke alacsonyabb, mint a munkabér. Így ők kevéssé érzékelik, hogy milyen pozitív folyamat a pénzérték megőrzése – nekik ugyanis mindenképpen kevesebb lett a jövedelmük a munkaerőpiacról való kiszorulással. Nagy valószínűséggel a kormánytól várják a munkahelyteremtést, s ennek sikeressége fényében ítélik meg tevékenységét. Ha ez a gazdaság külföldi tőkére ráutalt, aligha engedheti meg a növekedés serkentésére a laza pénzpolitikát. Vajon ki hozna be tőkét, ha nincs reálhozama, a belső megtakarítások csökkenése pedig csak fokozná a külföldtől függést. A szabad tőke-mozgás és az árfolyamkilengések szélesebb lehetősége alaposan megnyirbálja a kormányzati gazdaságpolitika szuverenitását. (Nem tévedés az árfolyamok kapcsán leírt szöveg sem. Igaz, úgy szokták citálni, hogy éppen a szabadságát nyeri vissza a lebegéssel a valutapolitika, de ez a hid alatt alvás szabadsága. Ugyan ki engedheti meg exportágazatai tönkrevágását, versenyképtelenné tételét egy komoly, termelékenység növekedéssel alá nem támasztott felértékelődéssel?)

A külföldi tőkére utalt gazdaságnak pedig azzal kell számolnia, hogy a tőke jön és megy. Megy, ha nem találja meg számítását. Mi pedig olyan volumenű refinanszírozási kényszereknek vagyunk kitéve, hogy a haladás pályája betonszilárdságú. A követendő gazdaságpolitika meglehetősen szorosan meghatározott. Mindez

csak alátámasztja, hogy a kormányok alkuereje (kifelé) csökkent, míg felelőssége (befelé) nőtt. A globalizáció érdekharmozációs mechanizmusa még a távol kódé-
ben van. Mindez nem csökkentette, hanem növelte a gazdaságpolitika felelősségét,
fontosságát. Talán indokolt ezek alapján, hogy a közösségi gazdaságtan kiemelt fi-
gyelmet kapjon az elkövetkezendő időszak közgazdasági elemzéseiben.

Felhasznált irodalom

- Bouvier, J. 1986: A propos du déclenchement des deux "grandes crises" du XXe siècle, le cas français. In Berend, I. T. – Borchartd, K. (eds.): *Impact of the depression of the 1930's and its relevance for the contemporary world. Comparative studies prepared for the A/5 Session of the 9th International Economic History Congress, 24-29 August 1986, Bern.* MTA Közép- és Kelet-Európa Kutatási Központ, 125-148. o.
- Jánossy F. 1982: Egy evolúciós alternatíva. *Valóság*, 2, 17-29. o.
- Gulyás Gy. – Váradi L. 1998: Racionalitás, igazságosság, intézmény-struktúra és a New Public Administration: A paradigma-váltás kezdete. In Temesi J. (szerk.): *„50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem”.* Jubileumi tudományos ülésszak. 3. kötet. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2044-2065. o.
- Simai M. 1998: A globalizáció és a közgazdaságtudomány. In Temesi J. (szerk.): *„50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem”.* Jubileumi tudományos ülésszak. 3. kötet. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1647-1666. o.
- Surányi S. 1998: A globalizálódás és az állam: A globalizáció hatásai és ellentmondásai. In Temesi J. (szerk.): *„50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem”.* Jubileumi tudományos ülésszak. 3. kötet. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1667-1680. o.
- Szentes T. 1998: Nemzeti fejlődés és „versenyképesség” a globalizálódás, transznacionalizálódás és integrációk korában. In Temesi J. (szerk.): *„50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem”.* Jubileumi tudományos ülésszak. 3. kötet. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1681-1689. o.
- Veress J. 1998: Globalizáció versus nemzeti gazdaságpolitikák. In Temesi J. (szerk.): *„50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem”.* Jubileumi tudományos ülésszak. 3. kötet. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1701-1717. o.